

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ

ΠΕΤΡΟΛΟΓΙΚΗ ΓΕΩΛΟΓΙΑ.—*Sur la constitution géochimique du groupe d'îles de Santorin, par Mr Const. A. Kténas.*

ΙΣΤΟΡΙΑ.—Περὶ τοῦ ἄν ὑπῆρχον Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ, ὅτε οἱ Βενετοὶ κατέλαβον τὴν Μεγαλόνησον, ὑπὸ κ. Ἀ. Ἀνδρεάδου.

Περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετοκρατίας τὸ γνωστὸν ἔργον τοῦ Ἴππ. Noiret¹ παρέχει πληροφορίας, ἃς συνηρμολόγησεν ὁ Ἴσ. Levi ἐν ἄρθρῳ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν Ἑβραϊκῶν Σπουδῶν². τὸ θέμα ἐξήτασε καὶ πάλιν ὁ πολύκλαυστος συνάδελφος ἡμῶν Στέφανος Ξανθουδίδης³, ὑπάρχει δὲ ἐν τῷ τόμῳ Β' Ἰσραηλῆτικῶν περιοδικῶν, ὅπερ ἐπὶ ὀλίγα ἔτη ἐξεδίδετο ἐν Κερκύρα⁴ μελέτη περὶ τῶν Ἑβραϊκῶν σπουδῶν ἐν τῇ μεγαλονήσῳ⁵. Τέλος δὲ καὶ ὁ καθηγητὴς Σαμουὴλ Krauss οὐκ ὀλίγα περὶ αὐτῶν λέγει⁶.

Ἐν τούτοις οὐδεὶς ἀπολύτως τῶν προμνησθέντων ἱστορικῶν ἠρεύνησε τὴν χρονολογίαν τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἑβραίων ἐν τῇ νήσῳ.

Αἱ Ἑβραϊκαὶ μεσαιωνικαὶ πηγαί, ἃς διεξήλθον, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ἦσαν μεταφρασμέναι — χάριν τῶν περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ εἰδικῶν προσφάτων μελετῶν⁷ — με ὠδήγησαν εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι αἱ Ἑβραϊκαὶ κοινότητες προϋπήρχον τῆς βενετικῆς κατακτήσεως· ταύτην ἐνίσχυσαν καὶ ἄλλαι παρατηρήσεις. Κυρίως ληπτέα ὑπ' ὄψει μοι φαίνονται τὰ ἑξῆς:

Α. — Τὸ ὅτι ὁ Βενιαμὴν Τουδέλας δὲν ἀπαριθμεῖ Κρήτας Ἰσραηλίτας οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, διότι οὕτε ἐπεσεκέφθη οὔτε κἂν παρέπλευσε τὴν νήσον, ἤδη δὲ — ὡς

¹ Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination Vénitienne en Crète de 1380 à 1485 (Παρ. 1892).

² Les Juifs de Candie de 1380 à 1485, *Revue des Études Juives* 26, 1893 σ. 198-208.

³ Οἱ Ἑβραῖοι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἐν *Κρητικῇ Στοᾷ* 2, 1909, σ. 209-225.

⁴ Ὁ ἀκριβὴς τίτλος τοῦ περιοδικῶν ἦτο *Mosè, Antologia Israelitica*.

⁵ Βλ. STEINSCHNEIDER, Candia, Cenni di storia litteraria, *Mosè*, 2, 1879.

⁶ Studien zur byzantinisch-jüdischen Geschichte, *Λειψία*, 1914, σ. 76-7 καὶ 88 κεξ.

⁷ Αὗται εἶναι τρεῖς: 1ον Ἡ ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν γενομένη διάλεξις περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ· 2ον Μακρὰ μονογραφία, δημοσιευθεσομένη γαλλιστὶ ἐν τοῖς *Mélanges Diehl*, περὶ τῆς φορολογίας τῶν Ἑβραίων πρὸς Βυζαντινοὺς· 3ον Παρατηρήσεις τινές ἐπὶ τοῦ Ὀδοιπορικῶν τοῦ Βενιαμὴν Τουδέλα δημοσιευθεσομένα γερμανιστὶ ἐν τῷ πρὸς τιμὴν τοῦ καθηγητοῦ Heisenberg πανηγυρικῶν τόμῳ.

κολακεύομαι νὰ πιστεύω — εἶναι ἀποδεδειγμένον¹ ὅτι ὑπῆρχον Ἑβραῖοι εἰς πολλὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας καὶ πόλεις, ἃς δὲν ἐπεσκέφθη ὁ ραββῆς.

B.— Πολυάριθμοι Ἑβραῖοι ἀναφέρονται ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Βενετοκρατίας, οὐδεμία δ' ὄμως, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ὑφίσταται μνεῖα περὶ ἀθρόας ἐν Κρήτῃ μεταναστεύσεώς των οὔτε βλέπομεν καθεστῶς φιλελεύθερον ὡς τὸ ἰσχύσαν κατὰ τοὺς ἰγ' καὶ ιδ' αἰῶνας (πρὸ δηλαδὴ τῆς Βενετοκρατίας) ἐν Κερκύρα δυνάμενον νὰ δικαιολογήσῃ τοιαύτην τινὰ εἰσορήν.

Γ.— Αἱ ἐβραϊκὰ κοινότητες προϋπήρξαν τῆς Βενετοκρατίας εἰς τὰς λοιπὰς βενετικὰς κτήσεις: Κύπρον, Χαλκίδα, Κέρκυραν².

Δ.— Ἐάν οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κρήτης εἶχον ἔλθει ἐξ Ἰταλίας θὰ ὠνόμαζον τὴν Κρήτην Candia καὶ θὰ ἔφερον Ἰταλικά ὀνόματα· πάντως δ' ἂν ἦσαν ξένης προελεύσεως τὸ ὄνομα των θὰ συνδεύετο — ὡς ἔθος αὐτοῖς — ὑπὸ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς χρησιμεύοντος ὡς δευτέρου ἐπωνύμου. Ἡδη³ τὰ ἐβραϊκὰ ἔγγραφα ποιοῦνται λόγον περὶ Creta καὶ τὰ ὀνόματα, ἅτινα μνημονεύουσι συνήθως, εἶναι ἐβραϊκὰ ἢ ἑλληνικὰ καὶ σπανιώτατα συνοδεύονται ὑπὸ μνεῖας ξένου τινὸς τόπου.

Ε.— Τὸ τελευταῖον τοῦτο θ' ἀπετέλει ἐπαρκῆ ἔνδειξιν τῆς αὐτοχθονίας αὐτῶν, ἀλλ' ἔχομεν καὶ ἐνδείξεις ἄλλας ἔτι πειστικώτερας. Τοιαύτην ἰδίᾳ ἀποτελεῖ, ὡς φρονῶ, ὁ συνδυασμὸς χωρίου τοῦ ἐκ Τράνι JESAJA⁴ πρὸς τὸ ἄρθρον 22 τῆς μεταξὺ Ἀλεξίου Καλλέργη καὶ τῶν Βενετῶν συνθήκης τοῦ 1299.

Καὶ ὁ μὲν νοτιοῖταλὸς Ἰσραηλῆτης, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν νῆσον πρὸ τοῦ 1250 δηλαδὴ ἅμα σχεδὸν τῇ καταλήψει αὐτῆς ὑπὸ τῶν Βενετῶν, παραπονεῖται ὅτι οἱ ἐν αὐτῇ ὁμόθρησκοὶ του χαλαρῶς ἐκπληροῦσι τὰ πρὸς τὴν θρησκείαν καθήκοντα. Αἱ γυναῖκες παρημέλουν τὸ τελετουργικὸν λουτρόν, ὅταν δ' ἠθέλησε ραββινὸς τις νὰ υποβάλλῃ εἰς αὐτὸ τὴν σύζυγόν του, αἱ Κρήσσαι Ἑβραῖαι συσπειρωθεῖσαι ἐξανέστησαν «ὡς ἐν Σοδόμοις». Οἱ ἄνδρες ἦσαν μάταιοι καὶ δὲν ἐπέιθοντο εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὀμιλίας. Τὰ Σάββατα καὶ τὰς ἑορτὰς ἀντὶ νὰ συχνάζωσιν εἰς τὴν συναγωγὴν, ἀμφότερα τὰ φύλα, ἐφλυάρουν εἰς τὰς πλατείας καὶ τὰς ἀγυῖας, περιήρχοντο τὰ προάστια καὶ ἐξέτρεχον εἰς τοὺς περὶ τὴν πόλιν κήπους ἢ ἐπεδίδοντο καὶ εἰς θαλασσίους περι-

¹ Βλ. τὴν ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν διάλεξιν ἡμῶν.

² Εἰς τὰς δύο πρώτας εὑρεν ἤδη αὐτὰς ὁ Τουδέλας ἢ τῆς Κερκύρας ὑπῆρχεν ἀναμφισβητήτως ἀπὸ τοῦ ἰγ' αἰῶνος. Περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Κύπρῳ βλ. ΣΙΜΟΥ ΜΕΝΑΡΑΟΥ, Γολγοὶ καὶ Ἑβραῖοι ἐν Ἀθηνᾶς, 22, 1910, σ. 417-427· πρβλ. REINACH, La pierre de Golgué ἐν *Revue des Études Juives* LXI (1911) σ. 285-8.

³ Ἀποδίδοντες τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι σπεύδομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡ προκειμένη σπουδαία παρατήρησις ὀφείλεται εἰς τὸν ΚΡΑΟΥΣ (σ. 91-2).

⁴ Δηλαδὴ Ἡσαῖα. Περὶ τῆς πηγῆς ταύτης οἱ μὴ ἀναχινώσκοντες τὴν ἐβραϊκὴν ζητήσουσιν *Jewish Quarterly Review*, 4 σ. 95-9.

πάτους, δὲν ἐδίσταζον δὲ κἄν νὰ προσέρχωνται πρὸ τῶν χριστιανικῶν δικαστηρίων.

Ταῦτα πάντα ἐμφαίνουσιν ἄτομα χαίροντα πλήρους ἐλευθερίας κινήσεως, καὶ ἀπὸ μακροῦ ἐξοικειωμένα πρὸς τὴν χώραν, πρὸς δὲ καὶ ἐγγώριον πληθυσμὸν οὐδεμίαν ἐχθρότητα πρὸς αὐτοὺς τρέφοντα. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐξυπακούουσιν ἔλλειψιν ghetto, διότι ἐν χώραις, ἐν αἷς οἱ Ἰσραηλίται ζῶσιν ἐγκάθειρτοι ἐν εἰδικαῖς συνοικίαις, ὁ ὄχλος κατανατᾶ νὰ θεωρῇ αὐτοὺς ὡς εἶδος κοινωνικῶν λεπτῶν καὶ δὲν ἀνέχεται νὰ διαχέωνται ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ νὰ διασκεδάζωσι ποικιλοτρόπως καὶ δὸς εἰπεῖν ἐπιδεικτικῶς κατὰ τὰς παρ' Ἑβραίοις ἑορτασίμους ἡμέρας¹.

Ἐπίσης μακρὰν ἀμοιβαίαν ἐξοικείωσιν καὶ ἀναστροφὴν ἴσως δὲ καὶ πυκνὰς ἐμπορικὰς καὶ οἰκονομικὰς συναλλαγὰς² μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων ἀποδεικνύει τὸ ὅτι οἱ ἐγγώριοι χριστιανοὶ ἐπέτυχον, ὅπως ἐν τῇ συνθήκῃ, ἣτις ἔθηκε πέρας εἰς τὴν δεκαεπταετῇ (1282-1299) ἐπανάστασιν τοῦ Καλλέργη, τεθῆ (ἄρθρον 22) διάταξις λέγουσα: «οἱ μουρτεμένοι (οἱ ἐπαναστάται) καὶ οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ἠμποροῦν κατοικεῖν ὅπου ἂν θελήσωσιν»³. Προφανῶς ὁ ὅρος ἀφορᾶ εἰς ἄρσιν μέτρων ληφθέντων ὑπὸ τῶν Βενετῶν, ὅπως περιορισθῶσιν οἱ Ἑβραῖοι εἰς τὰς τρεῖς κυριωτέρας πόλεις καὶ πιθανῶς ἐν εἰδικαῖς συνοικίαις.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Καλλέργη ἐπιβληθεῖσα φιλελεύθερος πολιτικὴ δὲν ἴσχυσεν ἄλλως ἐπὶ μακρόν, διότι ἂν ἐπὶ τινὰ χρόνον Ἑβραῖοι ἀπήντων εἰς διαφόρους κωμοπόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ⁴, μετ' ὀλίγας δεκαετηρίδας βλέπομεν οὐ μόνον τὰς περὶ τριῶν πόλεων ἀλλὰ καὶ περὶ εἰδικῶν συνοικιῶν («ἐβραϊκῶν») διατάξεις ἐφαρμοζομένας καὶ δὴ μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος, ἀφ' οὗ δὲν ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἔχωσιν οὔτε κἄν καταστήματα ἐκτὸς τῶν Ἑβραϊκῶν⁵.

Ἡ θεσμὸς τῶν ghettos φαίνεται συστηματικώτερον ὁργανωθεὶς καθ' ὅλην τὴν

¹ Ὁ Τουδέλας ὁ ἐπισκεφθεὶς περὶ τὰ τριάκοντα κέντρα, ἐν οἷς εὗρισκοντο Ἑβραῖοι, μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶδε τὸν ὄχλον προπηλακίζοντα αὐτοὺς· ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει εὗρεν εἶδος ghetto, τὴν συνοικίαν «Στενόν».

² Ὁ Ἐανθουδίδης ὑποθέτει (σ. 210), ὅτι ὁ Καλλέργης ἐξεβίαζε τὴν ὑπὲρ τῶν Ἑβραίων παραχώρησιν διότι εἶχεν ὑπ' ὄψει ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἐρχόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας θὰ ἀνέπτυσον τὸ ἐμπόριον καὶ θὰ διέθετον ἐπιτοπίως τὰ χρηματικά των κεφάλαια.

³ *Αθηνᾶ*, 14, σ. 324.

⁴ Π. χ. τὸ Καινούργιο Καστέλλι τῆς Μεσαρᾶς καὶ πιθανῶς τὸ Καστέλλι Μονοφάτσι (Bonifacio) καὶ τὸ Καστέλλι τοῦ Μυλοποτάμου (Ἐανθουδίδης, σ. 210.)

⁵ Τῷ 1412 ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ ἔδωκε διαταγὰς εἰς τὸν νομάρχην (*Ρέκτωρα*) Ρεθύμνης νὰ λάβῃ μέτρα κατὰ τῶν Ἑβραίων, οἵτινες εἶχον ἀποκτήσει καταστήματα καὶ ἀποθήκας ἐπὶ τῆς πλατείας καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ νὰ τοὺς περιορίσῃ ἐντὸς τῆς Ἑβραϊκῆς των, «ὅπως γίνεται εἰς Χάνδακα καὶ Χανιά» (Noiret, σ. 213).

Βενετοκρατουμένην Ἀνατολήν ἐν ἀρχῇ τοῦ 19 αἰῶνος¹. Οὗτος, ὡς πρσεύρηται, καθιεροῖ ἐπίσημως τὴν ἀρχὴν ὅτι «οὐ συγχρῶνται Χριστιανοὶ Ἰουδαίους» καὶ γενᾶ μοιραίως κοινωνικὸν ἀντισημιτισμὸν. Ὅντως δ' ἔφερε καὶ ἐν Κρήτῃ τοὺς μοιραίους αὐτοῦ καρπούς. Ἐβραῖος ταξειδιώτης ὁ Mesulam b. Menahem Volterra, ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον τὸ 1481, λέγει ὅτι οἱ ἐγχώριοι ἠσθάνοντο τοιαύτην ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ὥστε οἱ ἔμποροι ἠνάγκαζον αὐτοὺς ν' ἀγοράζωσι τοὺς καρπούς καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ἅτινα τυχὸν ἤθελον θίξει· πιθανῶς διότι οὐδεὶς ἄλλος χριστιανὸς ἀγοραστὴς ἔστεργε τὰ οὕτω τρόπον τινὰ μολυνθέντα ἔμπορεύματα.

Πόσον ἀπέχομεν τῆς εἰδυλλικῆς συμβιώσεως, ἣτις ἐν ἀρχῇ τοῦ 19 αἰῶνος ἐσκανδάλιζε τοὺς Ἐβραίους τῆς Δύσεως.

Ἀλλὰ μήπως ἐν Κερκύρᾳ δὲν ἀνεπτύχθη ἐπὶ Βενετοκρατίας σφοδρὸς ἀντισημιτισμὸς², ἐν ᾧ πρότερον τσαούτη ἦτο ἡ συναδελφωσύνη, ὥστε κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις διὰ τὴν συνθήκην, δι' ἧς οἱ Κερκυραῖοι παρέδωκαν ἐκουσίως τὴν πατρίδα των εἰς τὴν Γαλινοτάτην, οἱ νησιῶται ἀντεπροσωπεύοντο ὑπὸ πρεσβείας, ἣτις ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ τρίτον (2 πρέσβεις ἐπὶ 6) ἐξ Ἐβραίων, ἐν ᾧ ὁ Ἰσραηλιτικὸς πληθυσμὸς δὲν ἀπετέλει ἀσφαλῶς οὐδὲ τὸ δέκατον τοῦ πληθυσμοῦ, οὐχὶ τῆς νήσου ἀλλ' οὐδὲ τῆς πόλεως;

Λέγων τὰ ὡς ἄνω δὲν θέλω νὰ κακίσω εἰδικῶς τοὺς Βενετούς. Οὗτοι καθ' ὅ κατακτηταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχήν: Διαιρεὶ καὶ βασιλευε.

Ἄλλοι κατακτηταὶ ἔπραξαν, ὅπως διαιρέσωσιν Ἐβραίους καὶ Ἑλληνας, πολὺ χεῖρονα. Πασίγνωστον εἶναι ὅτι οὐδὲν συμβεβηκὸς ἐγέννησε παρ' ἡμῖν τόσην πικρίαν ὅσον ἡ συμμετοχὴ Ἰουδαίων εἰς τὸ μαρτύριον Γρηγορίου τοῦ Ε'. Ὁ Μ. Franco ἐν μελέτῃ περὶ τῶν Ἐβραίων ἐν τῇ Ὄθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα³ ἀπέδειξεν ὅτι οἱ ῥίψαντες τὸ πτώμα τοῦ Πατριάρχου Ἐβραῖοι ἦσαν μόνον

¹ Τῷ 1402 κρίνεται ὅτι ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν πυλῶν τῆς ἐν Χαλικίδι Ἐβραϊκῆς διηρκόλυσε τὴν μετὰ τῶν ἄλλων συνοικιῶν ἐπικοινωνίαν ἐφ' ᾗ δίδεται διαταγὴ νὰ φραχθῶσιν οἱ αἱ πύλαι ἐκτὸς τριῶν συνάμα δ' ἀπαγορεύεται ἡ ἐπέκτασις τῆς Ἐβραϊκῆς. Τῷ 1406 ἀνάλογον νομοθέτημα θεσπίζεται διὰ τὴν Κέρκυραν.

Τὰ δύο διατάγματα ἀπηγόρευον καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἀκινήτων ἐκτὸς τῶν ghettos· τὸ δὲ μέτρον τοῦτο ἐπεκτείνεται τῷ 1423 εἰς ὅλας τὰς Βενετικὰς κτήσεις. Πρβλ. IS. LEVI, σ. 202-3.

² Πρβλ. ΙΩ ΡΩΜΑΝΟΥ, ἡ Ἐβραϊκὴ κοινότης τῆς Κερκύρας, Ἐστία, 1, 1891· μετεφφράσθη ἀμέσως ἐν τῇ *Revue des Études Juives*, 23, σ. 69-74.

Τοῦ Ρωμανοῦ ἀκροθιγῶς πραγματοποιημένου τὰ δημογραφικὰ ζητήματα ἀφιέρωσα εἰς αὐτὰ ἄρθρον ἐπὶ τῇ βράσει ἀνεκδότων στατιστικῶν ἐν τῷ ἀρχεῖφ Κερκύρας ἀποκειμένων· τοῦτο κατεχωρίσθη ἐν τῇ *Οἰκονομικῇ Ἑλλάδι* (28 Ἀπριλ. 1912) καὶ ἀνεδημοσιεύθη ἐν τῇ *Ἰσραηλιτικῇ Ἐπιθεωρήσει Ἀθηνῶν* (1912).

³ *Les Juifs dans l'Empire Ottoman au dix-neuvième siècle* ἐν τῇ *Revue des Études Juives* 26, 1893, σ. 111 κἑξ.

Ὁ συγγραφεὺς ὑπενθυμίζει ὅτι καὶ οἱ Ἐβραῖοι πολλὰ ἔπασχον παρὰ τῶν Τούρκων ἐν ἀρχῇ τοῦ

τρεις¹ και ὅτι ἐνήργησαν τῇ βῆτη διαταγῇ αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Βεζύρου Μπεντερλή - Ἀλῆ πασᾶ, ὅστις ἰδὼν Ἑβραίους μεταξὺ τοῦ περὶ τὴν πύλην τῶν Πατριαρχείων ὄχλου, προσηγόρευσε αὐτοὺς ὡς ἐξῆς: «Καλῶς ἤλθατε (hoche gueldeniz), ὦ Ἰουδαῖοι. Ἴδου ἀπηγγονίσθη ὁ κοινός μας ἐχθρός. Ρίψατέ τον εἰς τὴν θάλασσαν· σᾶς τὸ διατάσσω».

Διὰ τὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Κρήτην, δέον νὰ προστεθῇ ὅτι ἂν πιθανὸν φαίνεται² ὅτι οἱ Ἑβραῖοι προῦπήρχον τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς ἀρχῆς, τὸνναντίον ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἠῤῥησαν ἐπὶ Βενετοκρατίας.

Ὁ Is. Leví παρατηρεῖ ὅτι ἡ Γαληνοτάτη, ἥτις ἐπεκαλεῖτο συνήθως τὸν πλοῦτον τῶν Ἰουδαίων διὰ τὴν αὐξήσῃ τοὺς ἐπ' αὐτῶν φόρους, δικαιολογεῖ τὸ 1395 νέαν αὐξήσιν τῆς φορολογίας διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅντως δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο δυνατὸν νὰ παρετηρήθη αὐξήσις διότι ἐν Ἰσπανίᾳ εἶχον συμβῆ οἱ τρομεροὶ διωγμοὶ τοῦ 1391 καὶ αὐτὴ ἡ Βενετικὴ κυβέρνησις διὰ διατάγματος ἀπὸ 27 Αὐγούστου 1394 εἶχεν ἀποφασίσει τὴν ἔξωσιν ἐκ Βενετίας τῶν Ἰσραηλιτῶν³. Ἀλλ' ἡ περίπτωσις, λέγει, ἦτο ἐντελῶς ἐξαιρετικὴ. Αἱ πιέσεις ἦσαν τόσον συνεχεῖς, ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ νὰ ἔχωσιν οὐ μόνον κτήματα ἀλλὰ καὶ καταστήματα ἐκτὸς τῶν Ἑβραϊκῶν ἐφημερίζετο τόσον αὐστηρῶς, ἐπὶ πᾶσι δ' ἡ πιεστικὴ καὶ ποικιλόμορφος φορολογία⁴ ἦτο τόσον δυσανάλογος πρὸς τὸν πληθυσμὸν⁵, τὰ ἀναγκαστικὰ δάνεια ἦσαν παρελθόντος αἰῶνος. Κατὰ τὴν ἀνάρρησιν Μαχμούδ τοῦ Β' ὁ Μπαϊρανδάρ-πασᾶς τοὺς ἐχαρακτήριζεν ὡς τοὺς «ποταπωτέρους (les plus vils) τῶν ραγιάδων». Οἱ δὲ γενίτσαροι προφάσεις ἐζήτουν, ὅπως λεηλατῶσι τὰς ἐβραϊκὰς συνοικίας ἐπανειλημμένως δ' εἶχον πυρπολήσει αὐτάς.

Ὁ Φράγκος προσθέτει (σ. 112) ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν γενιτσάρων (1826) αἱ πιέσεις δὲν ἔπαυσαν· οὕτω τῷ 1830 τὸ ἐβραϊκὸν χαρατὶς ὑψώθη ἀπὸ 14 εἰς 30 γρόσια. Ἐχοντες καθήκον ν' ἀναδημοσιεύωμεν μόνον τὰ δίκαια παράπονα παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ αὐξήσις ὑπῆρξε φαινομενικὴ· πράγματι κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τὸ γρόσιον ὑπετιμήθη εἰς πλεόν τοῦ ἡμίσεος συνεπεία τῶν κιθηλειῶν, εἰς ἃς προσέτρεξεν ὁ Σουλτᾶνος πρὸς κάλυψιν τῶν ἐντάκτων πολεμικῶν δαπανῶν.

¹ Δίδει (σ. 114) καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν: Μουτάλ, Μπιταχῆ καὶ Λεβύ.

² Δὲν ἐκφράζομαι θετικώτερον, διότι δὲν ἀποκλείεται ἀπολύτως νὰ ἦλθον οἱ Ἑβραῖοι κατὰ τοὺς μεταξὺ τῆς καταλήψεως καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Jesaja χρόνους, δηλαδὴ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος. Δυστυχῶς δ' αἱ ἔρευναι τοῦ Noiret ἄρχονται ἀπὸ τοῦ 1380. Νέα αὕτη ἀπόδειξις τῆς ἀνάγκης τῆς μεθοδικωτέρας ἐξερευνησεως τῶν ἐν Βενετίᾳ κρητικῶν ἀρχείων, ἣν κατέδειξεν ἤδη πρὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὁ κ. Σπυριδίων Μ. Θεοτόκης.

³ Ἡ Βενετία ὅταν ἀπήλαυσε τοὺς Ἑβραίους δὲν ἐπεξέτεινε τὸ μέτρον εἰς τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κτήσεις. Οὕτω ἐπολιτεύθη ἐν ταῖς Ἰονίσις νήσοις τῷ 1571, ὅτε πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς τὸν Ὑψιστον εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ ἐν Ναυπάκτῳ νίκῃ ἐξεδίωξε τοὺς Ἰσραηλίτας ἐκ τῶν ἠπειρωτικῶν αὐτῆς κτήσεων.

⁴ Τὰ κατὰ τὴν φορολογίαν συνοψίζει καλῶς ὁ Ξανθουδίδης (σ. 214-5), ὥστε περιοριζόμεθα νὰ

τόσον βαρέα και τόσον συχνά¹, ὥστε οὐδὲν εἴλκυεν εἰς Χανιά, Ρέθυμνον ἢ Ἡράκλειον τοὺς ἔξωθεν Ἰουδαίους. Ἄλλως τε, παρατηρεῖ ὁ Leví, ὑπάρχει ἐπίσημος ἀναφορὰ τῆς 25 Μαΐου 1389, δι' ἧς οἱ Ἑβραῖοι παραπονοῦνται διὰ τὴν ἀθλίαν των οἰκονομικὴν κατάστασιν και διὰ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, ἣν ἀποδίδουσιν εἰς τὰς ἐπιδημίας και τὰς μεταναστεύσεις.

Τὰς δὲ παρατηρήσεις τοῦ Leví ἐπιβεβαιῶσι και δύο πηγαί, ἃς οὗτος ἀγνοεῖ. Τῷ 1481 ὁ προμνησθεὶς Mesulam b. Menahem Volterra ὑπολογίζει τὰς ἐβραϊκὰς οἰκογενεῖας εἰς 600 ἤτοι τὸν ὅλον πληθυσμὸν εἰς 3.000 τοῦλάχιστον². Ἐκ δὲ τῶν ἐπισήμων ἀπογραφῶν προκύπτει ὅτι περὶ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος, ὁ πληθυσμὸς οὗτος εἶχε κατέλθῃ εἰς 1160 ἄτομα³.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. — Ὑπὸ τὰ Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως. — Γ'. Τὸ Ὀλυμπίειον και ἡ ἐσχάρα τοῦ Ἀστραπαίου Διός, ὑπὸ κ. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου.

Τὸ ὑπὸ Μακραιῶς σπήλαιον Α (᾽Αρχ. Ἐφ. 1897 πίν. 1), δὲν ἔχει ἱερότητα τινα. Αἱ παρ' αὐτὸ «βαθμίδες» εἶνε κοῖται λατομηθέντων λίθων. Τὸ σπήλαιον Β εἶνε τὸ Πύθιον, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, οὗ ἔμπροσθεν εἶνε ὁ τετράγωνος βωμὸς β. Τὸ σπήλαιον Γ, εἰς ὃ δὲν ἐκτείνονται αἱ ἀναθηματικαὶ πλάκες τοῦ Πυθίου, εἶνε τὸ ἱερὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ ἀστραπαίου, τὸ δὲ τεχνητὸν ὄρυγμα γ εἶνε παλαιὸν τι πιθανῶς ἐνηλύσιον, ἐνισχυθὲν τέχνη και καταλήξαν νὰ δεχθῆ ἐσχάραν, ἣτις ἀπέδῃ ἱερὰ

παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη εἶχε κυρίως τρεῖς μορφάς :

α') Φόρον μόνιμον ὀρισθέντα ἀρχικῶς εἰς 1000 ὑπέρπυρα, ὑψωθέντα τῷ 1387 εἰς 3,500 και μετὰ πολλὰ ὑποβασθέντα εἰς 2000.

β') Τὴν ὑποχρέωσιν τῆς καταβολῆς τοῦ $\frac{1}{4}$ ἢ τοῦ $\frac{1}{2}$ ἐκάστης ἐκτάκτου εἰσφορᾶς πρὸς ναυπήγησιν στόλου, ἐπιδιόρθωσιν τῶν τειχῶν ἢ δημοτικὰ ἔργα.

γ') Τὰ διδόμενα πρὸς ἐξαγορὰν ἐκτάκτων ὑποχρεώσεων. Οὕτω τὸ 1392 ἡ ὑποχρέωσις παροχῆς ἀνδρῶν πρὸς νυκτερινὴν φυλακὴν τῶν τειχῶν ἐξαγοράζεται ἀντὶ 2000 ὑπερπύρων.

⁵ Ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνήρχετο τὸ 1627 εἰς 192.725 ψυχάς.

¹ Μόνον κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ἀναφέρονται περὶ τὰ δέκα τοιαῦτα δάνεια ἐπιβληθέντα κατὰ τὰ ἔτη 1410, 1413, 1414, 1416, 1421, 1431 (20000 σκοῦδα), 1447 (5000 σκοῦδα), 1452 (3000 σκοῦδα), 1464 (1000).

² Εἰς ἐκάστην οἰκογένειαν θ' ἀνελόγουν τοῦλάχιστον 5 ἄτομα. Κατὰ τὴν ἀνέκδοτον Κερκυραϊκὴν ἀπογραφὴν τῆς 25 Ἀπριλίου 1781 ἡ ἐκεῖ ἀναλογία ἦτο ἄνω τῶν 6' εὐρίσκομεν 173 οἰκογενεῖας και 1084 ἄτομα' (πρβλ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΝ, ἐν Οἰκονομικῇ Ἑλλάδι 28 Ἀπριλίου 1912).

³ Συνδυασμὸς τῆς Ἐκθέσεως Damula : 1571 ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ GEROLA, Monumenti Veneti, 2, σ. 381), πρὸς τὴν ἀνέκδοτον ἀπογραφὴν τοῦ Καστροφύλακα (ἐν Μαρκιανῇ Βιβλιοθήκῃ, Codex M.C.XC. cl VII), και ἀπογραφὴ τοῦ δουκὸς Κρήτης Gradenigo : 1627 (Creta Sacra, II. 443).